

Дояр Л.В.

РОЗВИТОК ГІРНИЧОРУДНОЇ СПРАВИ НА КРИВОРІЖЖІ у 1920-ті рр.

Двадцять років минулого століття – захоплююча сторінка вітчизняної та регіональної історії. У цей час у Кривому Розі відбулися надзвичайно важливі події: місто поступово звикало до свого нового адміністративного статусу [26.02.1919 р. заштатне містечко Кривий Ріг перетворилось на місто – Л.Д.]; відбувалося зміцнення нових, тепер вже радянських, органів влади; відроджувалось фактично знищене господарство Криворіжжя; формувалася соціокультур-

на інфраструктура міста тощо. Визначальною серед названих подій, безумовно, була післявоєнна відбудова криворізького гірництва.

Проблема відродження криворізької гірничорудної галузі у міжвоєнний період завжди була у центрі уваги дослідників. Останню вивчали як фахівці з гірничої справи, так і історики. Ключове місце в історіографії даної теми займає фундаментальна праця, присвячена 125-ій річниці від початку промислового видобутку залізних руд на Криворіжжі [7]. У дослідженні поставленої проблеми особливу цінність становлять праці академіка Г.М. Малахова [8; 9]. Важливе місце займають історичні розвідки А.В. Дольчука, П.Л. Варгатюка, І. Гаращенко, Г. Кардашова, М. Гірчука, М. Хоцького, В. Горяного, Д. Кана та ін. [1; 3-6].

Результати попередніх досліджень свідчать, що на початку 20-х років ХХ століття Криворізький залізорудний басейн перебував у катастрофічному становищі: гірничорудна промисловість була вщент зруйнована; нагальною проблемою Кривбасу стали водовідливні роботи, які не проводились майже 6(!) років; за роки лихоліть Криворіжжя втратило робітничі ресурси і спеціалістів-гірників; технологія видобутку залізної руди залишалась нерозвинутою – переважала важка ручна праця, механізація запроваджувалась повільними темпами; спостерігалось поступове зростання питомої ваги підземної розробки у видобувних роботах на Криворіжжі, але на домінуючу остання не перетворилась.

Процес відродження гірництва у Кривбасі розпочався, що називається, “з білого аркушу”. На початку 1921 р. на рудниках Криворізького басейну працювало 2000 робітників [1, с. 68]. Однак, переважну їх більшість становили сторожі, що охороняли рудничне майно. Економічний хаос та прорахунки більшовицької влади сприяли розкраданню майна, знищенню обладнання. Фатальним для криворізької гірничорудної галузі стало відкриття у 1920 році пунктів прийому металобрухту: голодні криворіжці тягли усе, що можна було донести додому. Ситуація виходила з-під контролю загону промислової міліції, і тоді у місті були проведені показові судові процеси: 6-ох крадіїв розстріляли. До того ж у басейні на початку 20-х років сталося кілька аварій: на Галківському руднику (сучасний рудник ім. М. Кірова) згоріли млин і майстерня, на буровугільній шахті трапився вибух парового котла. В таких умовах кваліфіковані гірники не знаходили гідного застосування своїм знанням та умінням.

Становище робітників було вкрай тяжким. В інформаційному бюлетені Криворізької воєнної наради говорилося, що робітники рудників не одержують ні пайка, ні обмундирування, ні зарплатні. Частина їх стала вести дрібне господарство, захопилася самогоноварінням та спекуляцією. “Рудничні райони, – вказувалося у звіті Центрального правління Південно-рудної промисловості, – з наступом зими не мають ні взуття, ні теплого одягу. Внаслідок цього з наступом холоду процент невиходу на роботу став різко зростати” [6, с. 9].

Серйозну проблему становило опалення помешкань. Робітництво Криворіжжя потерпало від холодів. За 5 місяців 1921 року Криворізький басейн не одержав жодного вагону донецького вугілля [1, с. 68].

Напружену ситуацію із опаленням поступово вдалося вирішити завдяки відкриттю у Кривому Розі буровугільного рудника “Свобода”. Використання місцевого родовища бурого вугілля стало знаменною і, на наш погляд, до кінця

неоціненою подією в історії криворізького гірництва післяреволюційної доби. Протягом 1921/22 господарського року криворізькі вугільники видобули 46923 пуди цінного палива: у січні 1921 – 7678 пудів, у лютому – 6435, у березні – 6165, у квітні – 6800, у травні – 9776, у червні – 10075. Це дозволило не тільки зігріти установи й помешкання робітників, але й розпочати вкрай необхідні водовідливні роботи. Як свідчить «Звіт Центрального правління Південно-рудної промисловості про роботу рудників Криворіжжя у першому півріччі і перспективах на друге півріччя 1921 р.», добутої на «Свободі» кількості бурого вугілля цілком вистачило для потреб Кривбасу. Так, на потреби водовідливу та деякі інші потреби із загальної кількості добутої сировини було використано лише 31004 пуди, решта в 15348 пудів була відправлена на склади. Цікаво, що собівартість криворізького вугілля була невисокою, бо його видобуток у першій половині 1921 року здійснювався виключно під час підготовчих робіт, коли відбувалася проходка відкаточних штреків [10, с. 33].

З точки зору технології видобувних робіт, ключову задачу і основу відновлення працездатності гірничорудних об'єктів становила проблема водовідливу. Однак, впродовж 1-го півріччя 1921 року “ні до видобутку, ні до водовідливу на Криворізьких рудниках справа не дійшла” [10, с. 30].

Найвищий рівень води спостерігався на тих рудниках, що були затоплені внаслідок проникнення води із розташованих поблизу ставків і річок, зокрема шахта ім. Ворошилова, шахта «Радянська», рудник ім. Артема. Затопленню сприяли зливні й талі води: їх вплив особливо відчутним був на шахті «Більшовик», руднику ім. Артема і ім. Фрунзе. Проблему водовідливу погіршував і такий показник, як заводнення наносів (був характерним для рудників ім. Леніна, ім. Фрунзе). На організацію водовідливних робіт суттєво впливав й коефіцієнт водомісткості. Так, на шахті «Більшовик» він становив 3,2 літрів води на 1 куб. м. руди або породи [9, с. 100].

Відкачка води із затоплених рудників і шахт здійснювалась насосами, які піднімалися й спускалися за допомогою поверхових ручних лебідок. Недосконале обладнання вимагало великих затрат робочої сили й часу. До того ж, насоси швидко виходили із ладу. Під час їх вимушеного ремонту, а також через припинення подачі електроенергії рівень води у затоплених шахтах знов піднімався, що зводило нанівець проведені роботи.

Проведенню робіт по відкачуванню води заважав вуглекислий газ. Через його надмірне виділення, водовідлив на шахті «Більшовик» був призупинений на 1,5 місяця. Боротьба із вуглекислою вимагала додаткових заходів, зокрема, будівництва спеціальних перемичок і посилення контролю за станом рудничної атмосфери.

Від кількарічного затоплення значно постраждали дерев'яні кріплення шахт. Найгіршим був стан соснових кріплень, їх здебільшого доводилося оновлювати. Між тим, дубові кріплення шахтних стовбурів, попри тривале знаходження під водою, збереглися добре.

У цілому, водовідливні роботи, як важлива частина відновлення гірничорудної галузі Криворіжжя, пройшли успішно. Кількість видаленої води значно перевищила передбачений об'єм. Так, наприклад, на руднику ім. Карла Лібкнехта замість 8 млн. «запланованих» відер, було видалено 20 [9, с. 101].

Головним завданням відбудови на початку 20-х років стало відродження 28-ми дореволюційних копалень. Саме таке рішення поставила комісія, що обстежила стан рудничного господарства у Кривбасі у 1921 році [9, с. 97].

Однак, документи свідчать, що перші відбудовчі роботи охопили лише 5 криворізьких рудників, а «реанімація» краю розпочалася на трьох найбільших і менш за все постраждалих рудниках: Галківському (згодом Артемівському, нині ім. Кірова), Ростківському (нині Жовтневому), Шмаківському (нині ім. Карла Лібкнехта) [10, с. 31-32].

Першим радянським рудоуправлінням у Кривому Розі стало рудоуправління імені Артема, створене на базі колишнього Галківського рудника. Історію його існування свого часу дослідили М. Гірчук та М. Хоцький [4, с. 29-31]. Посаду керуючого рудником ім. Артема обійняв К. Клінтух, завідувачем кар'єрів став М. Васильєв, головним механіком – І. Лозовський. З метою швидкої відбудови об'єкту на допомогу гірникам прийшов загін червоноармійців трудової армії на чолі із Григорієм Мацелецьким.

Першою перемогою артемівців став пуск відремонтованої рудничної електростанції. 1 травня 1921 року машиніст парової турбіни Юхим Кузинков, що був призначений відповідальним за пуск електростанції, із хвилюванням і нетерпінням дочекавшись сутінків запустив прилади вмикання, і в хатах гірників спалахнули лампочки.

Після пуску електростанції першочерговим завданням стала організація водовідливних робіт. Артемівці зіткнулися із серйозною проблемою, а саме відсутністю насосів. Роздобути будь-який механізм у той час було дуже важко. І тоді, за дорученням адміністрації слюсарі Андріанов, Красноштан, Онищенко, Менжак разом із завідуючим електромеханічним відділом рудника Різером почали їздити по криворізьким підприємствам, звозити окремі деталі, готувати їх у майстернях. Таким чином були змонтовані кілька насосів і реставровані два малопотужних насоси бельгійського та французького виробництва, що лишилися на руднику ще з дореволюційних часів. Колишні коногони підприємця Галківського Амбросій Паскевич, Сільвестр Береславець та Іван Шматко стали досвідченими слюсарями і першими на руднику камеронщиками.

Відповідальним за пуск першого кар'єру було призначено М. Васильєва. Колишній штейгер, знавець гірничої справи, він за короткий час організував бригаду у складі І. Ледащова, Т. Малетича, Д. Береславця, А. Воронова, Т. Маклашова, Д. Коваленка, Ф. Коптилова та Т. Гриценка. Головним завданням цієї бригади стала підготовка виступів у кар'єрі. Цю надзвичайно складну і небезпечну роботу розпочав Іван Іванович Ледащов. Оперезаний канатом, він першим спустився на виступ і приладнав колиску – настил із двох – трьох дошок. Хистка колиска гойдалася, по боках шматки породи з шумом падали у воду, легко було оступитися і впасти у брудну безодню. На зміну Ледащову по черзі приходили інші члени бригади: Тимофій Маклашов, Григорій Малетич, Макар Власенко, Демид Коваленко, Пилип Коптилов. Ризикуючи життям, вони крушили скелі, готуючи майданчики для насосів. Нерідко вже були готові виступи, майданчики раптово сповзали у кар'єр і тоді знову доводилося починати усе спочатку. Працювали у три зміни. Біля кар'єру ночували й харчувалися,

мокрый одяг сушили на вогнищі. Спецодягу і взуття фактично не було: начальник відділу постачання Григорій Михайлович Тарануха у пошуках матеріалів, інструментів, спецодягу повертався ні з чим. Дружини гірників намагались допомогти своїм чоловікам. Під керівництвом голови жіночої ради Ганни Горшкової вони зчищали у кар'єрах глиняні наноси, прали і ремонтували спецодяг, розплітали конопляні канати і в'язали із них постолои гірникам.

Пуск першого артемівського кар'єру було здійснено у рекордні строки. За дев'ять місяців об'єкт звільнили від води, дно кар'єру очистили від двометрового шару наносів. 10 листопада 1921 року колишній Галківський рудник дав першу руду. Перші тонни руди видобули гірничі артілі Руденка, Сергієнка, Зайцева. Вони спустились у ще мокрий кар'єр, як тільки-но закрутилися шківни першого підйомника. На кінець 1921 року артемівці видали понад 15 тисяч тонн руди.

У листопаді 1921 року перші тонни залізної руди видали Ростківський і Шмаківський рудники.

Історія зберегла чимало імен героїв відбудовного фронту на Криворіжжі. Переважна їх більшість згадується у монографічній праці криворізького історика А.В. Дольчука [6]. До вже названих слід додати вантажника Я.М. Камкова, десятника П.П. Баранова, бригадира А.П. Прейса, техніка Раїна, ветеранів – гірників Павлова, Сипаєва, Пастушенка та ін. На Жовтневому (колишньому Ростківському) руднику самовіддано працювали гірники І. Ахремцев, І. Беліхін, слюсар М. Андрєєв. Добру пам'ять залишили по собі керуючий Шмаківським рудником К.М. Подзоров, інженери В.І. Жигаловський, Й.Й. Мізерес, рудничний директор К.І. Міхно.

Оздоровлення обстановки в гірничорудних районах і перші успіхи у відбудові рудників дозволили завершити перебудову управління і діяльності гірничорудних підприємств. У червні 1922 р. був створений Південно-рудний трест (ПРТ). До його складу увійшли 61 залізний, 8 марганцевих, 1 буровугільний рудники, а також допоміжні підприємства. Перед ним ставилось завдання здійснювати експлуатацію, відбудову й охорону гірничорудних підприємств на засадах господарського розрахунку. Кошти, одержані від продажу руди, становили доход тресту і спрямовувались на відбудову рудників, оплату праці і поліпшення побуту гірників [6, с.19].

Потужне об'єднання ПРТ очолив відомий криворізький революційний діяч П.Ф. Сиволап. Згодом керуючим ПРТ став І.І. Матросов. Трест розташовувався у Харкові (столиці тогочасної України). Для керівництва криворізькими рудниками на місці була створена дирекція. Першим її директором був К.І. Міхно.

Як бачимо, протягом 1921-1922 років гірничорудне Криворіжжя поволі, але впевнено, відроджувалося. Відбудова трьох криворізьких рудників заклала підґрунтя для подальшого розвитку гірничорудної галузі у нашому місті.

Протягом 1923 – 1925 років гірнича галузь у Кривому Розі продовжувала зростати. Між тим, наслідки розрухи були ще досить відчутними. Станом на 1925 рік у Кривбасі працювало лише 10 парових машин (у 1914 році їх було 130), 11 парових котлів (у 1914 році відповідно 210), 7 газогенераторних двигунів (13 у 1914 році), 14 електричних машин (39 у 1914 році), 99 електродвигунів (139 у 1914 році) [9, с. 109]. За таких умов довоєнний видо-

буток криворізької руди залишався бажаною мрією. У постанові пленуму Катеринославського губернського комітету КП(б)У від 28.05.1925 року «Про розвиток рудної промисловості» зазначалося, що у 1923/24 операційному році південно-рудна промисловість дала лише 7% від довоєнного видобутку й забезпечила лише 50 % поточних потреб металургії [10, с. 230]. Такі показники дозволяли металургії існувати за рахунок своїх старих запасів, а також запасів ПРТ. Однак, до кінця 1924/25 операційного року, говорилось на пленумі, старі запаси металургії і запаси ПРТ будуть вичерпані, і в подальшому потреби південної металургії повністю повинні задовольнятися за рахунок свіжого видобутку.

Віддаленість від довоєнних показників видобутку руди і виробництва металургійної продукції, в свою чергу, гальмувала розвиток Південно-рудного тресту. Адресна книга «Вся Україна на 1924-1925 рік» з цього приводу зазначала: «До цих пір розгортання ПРТ йде повільно через те, що наявних запасів сировини цілком достатньо для потреб місцевої металургії» [2, с.109-110].

Відбудова криворізьких рудників у 1923-1925 роках відбувалась за новими, у порівнянні із попереднім періодом, правилами. Якщо на початку 20-х років, в умовах низьких обсягів виробництва, достатньо було відбудувати старе обладнання, то тепер відбудова криворізьких рудників мала здійснюватись паралельно із одночасним переобладнанням, згідно із новими технічними вимогами. На вищеназваному пленумі Катеринославського губкому КП(б)У підкреслювалась «необхідність ПРТ довести своє обладнання до сучасного європейського стану й закінчити його у найближчі рік – два, щоб не опинитися перед неможливістю задовольнити своїм видобутком внутрішні потреби» [10, с. 231].

Ці обставини, безумовно, подовжували строки відбудовчих робіт, бо вимагали чимало коштів. Вихід із ситуації не став несподіваним. Згадавши про те, що і в довоєнні часи «експорт залізної руди виконував у південно-рудній промисловості роль регулятора збуту і фінансової підтримки підприємств», Катеринославський губком КП(б)У підтримав заходи ПРТ, спрямовані на організацію безперервного експорту сировини за кордон. На початку 1925 року Південно-рудний трест підписав угоду на продаж 1 млн. тонн залізної руди на зовнішньому ринку.

Початок технічної реконструкції країни в цілому і Кривбасу зокрема пов'язується із XIV з'їздом ВКП(б), що відбувся у грудні 1925 року. Головним рішенням з'їзду став курс на здійснення форсованої індустріалізації, при чому пріоритетне місце було відведене важкій промисловості. Здавалося, Кривбас отримав усі можливості для швидкого розвитку.

Між тим, за визнання своєї першості Криворіжжю довелося «повоювати» із прибічниками теорії вичерпання криворізьких надр. Абсурдність останньої допомогла довести закладена ще у жовтні 1924 року найглибша у Кривбасі свердловина у висячому боці шахти «Більшовик». У жовтні 1928 р. ця свердловина була пробурена на глибину 802,02 м [9, с. 103]. Вона перетнула два рудних поклади на глибині 500 метрів й, тим самим, нанесла нищівний удар по теорії вичерпання криворізьких надр. Якщо у 1924 р. запаси багатой залізної руди Криворізького басейну за промисловими категоріями оцінювались у 60,5 млн. тонн, то у 1932 р. – 374,4 млн. тонн, у 1938 р. останні сягнули 607,3 млн. тонн.

В полеміку щодо перспективності Криворізького залізорудного басейну включилися не тільки науковці, але й владні структури. Більшовицька преса, а саме республіканська газета «Комуніст», всесоюзна «Правда» підтримали ідею подальшого розвитку криворізької гірничорудної галузі, і Кривбас, як пріоритетний об'єкт формованої індустріалізації, був включений у процес технічної реконструкції.

Отже, впродовж 1920-тих рр. гірничорудна галузь Криворіжжя не тільки відродилася, але й отримала міцний імпульс для подальшого розвитку.

Бібліографічні посилання:

1. Варгатюк П., Дольчук А. Рудна скарбниця Півдня. – Дніпропетровськ: Промінь, 1966. – 162 с.
2. Вся Украина на 1924 – 1925 г. Адресная и справочная книга. – Харьков, 1925.
3. Гаращенко І., Кардашов Г. Роки відбудови народного господарства 1921-1925. – Дніпропетровськ: Дніпропетровське книжкове видавництво, 1961. – 55 с.
4. Гірчук М., Хоцький М. Руда і люди. Нариси з історії Криворізького рудника ім. Кірова. – Дніпропетровськ: Промінь, 1967. – 192 с.
5. Горяний В., Кан Д. Арсенал Кривбасу. Нариси з історії криворізького заводу гірничорудного обладнання “Коммунист”// Під заг. ред. Б.К. Жука. – Дніпропетровськ: Промінь, 1967. – 212 с.
6. Дольчук А. В. Боротьба комуністичної партії за відбудову і дальший розвиток гірничорудної промисловості України (1921-1937). – Київ: Вища школа, 1974. – 184 с.
7. Криворізький залізорудний басейн. До 125-річчя з початку промислового видобутку залізних руд. Вілкул Ю.Г., Дояр Л.В., Дядечкін М.І., Колодезнев О.С., Колосов В.О., Колотілін В.М., Куций М.С., Ленська В.В., Мельник О.О., Моркун В.С., Перегудов В.В., Салганік В.А., Сидоренко В.Д., Стецкевич В.В., Федоренко П.Й., Чорнодід Л.В. – Кривий Ріг: Видавничий центр КТУ, 2006. – 583 с.
8. Малахов Г. М. Краткий очерк истории горного дела в Кривбассе. – Отрецензированная рукопись, 1953. – 76 с.
9. Малахов Г. М., Шостак А. Г., Стариков Н. И. История горного дела в Криворожском бассейне. – Киев: Гос. изд-во технической литературы УССР, 1956. – 343 с.
10. Промышленность и рабочий класс УССР в период восстановления народного хозяйства (1921- 1925). Сборник документов и материалов. – Киев: Издательство политической литературы Украины, 1964. – 595 с.